

МИЛЛИЙ СУГУРТА МОДЕЛИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Азимов Рустам Садиқович,

"Ўзбекинвест экспорт-импорт сугурта компанияси" АЖ Бош директори, и.ф.н.

Арифходжаева Ирода Салахутдиновна,

"Ўзбекинвест" ЭИСК АЖ, Департамент раҳбари

Email: n_irodahon@mail.ru Orcid: 0009-0006-9416-8462

PROSPECTS FOR THE FORMATION OF THE NATIONAL INSURANCE MODEL

Azimov Rustam Sadikovich,

Candidate of Economic Sciences, General Director of JSC "Uzbekinvest Export-Import Insurance Company"

Arifkhodjaeva Iroda Salakhutdinovna

"Uzbekinvest" EISK JSC, Head of Department

Email: n_irodahon@mail.ru, Orcid: 0009-0006-9416-8462

JEL Classification: G5, G52

Аннотация. Ушбу тадқиқотда таклиф этилаётган стратегия давлат, сугурталанувчилар ва сугурталовчилар ўртасидаги муносабатларни юқорида ўтказилган таҳлили асосида, маълум даражада Ўзбекистон халқининг менталитетини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган бўлиб, авваламбор модернизация қилинаётган иқтисодий шароитида жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилишнинг сугурта механизмларига бўлган талабини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган. Бундан ташқари, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини сугурталаш орқали ҳимоя қилишнинг миллий моделини шакллантириш ҳамда Ўзбекистонда юридик ва жисмоний шахсларнинг рискларини бошқариш тизимининг элементи сифатида сугурта соҳасининг технологик, иқтисодий ва маҳсулот йўналишларидаги инновацион истиқболлари аниқланган. Ўзбекистонда 2026 йилгача бўлган даврда жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини

бошқариш тизимининг элементи сифатида миллий сугурта модели асосида сугурта соҳасини ривожлантириш стратегияси шакллантирилган.

Abstract. The strategy proposed in this study was developed on the basis of the above analysis of the relations between the state, the insured and the insurers, taking into account the mentality of the people of Uzbekistan to some extent. First of all, it is aimed at the formation and development of the demand for insurance mechanisms for the protection of property interests of individuals and legal entities in the conditions of a modernizing economy. In addition, a national model of protection of property interests of individuals and legal entities through insurance has been formed. Also, the innovative perspectives of the insurance industry in the technological, economic and product directions as an element of the risk management system of legal entities and individuals in Uzbekistan have been identified. In Uzbekistan until 2026, a strategy for the development of the insurance sector has been formed on the basis of the

national insurance model as an element of the risk management system of individuals and legal entities.

Калит сўзлар: миллий суғурта моделини, микросуғурта, суғурта шартномаси, суғурта мукофоти, суғурта объекти, зарар, суғурта фаолияти, мулкий манфаатлар

Key words: national insurance model, microinsurance, insurance contract, insurance premium, insurance object, loss, insurance activity, property interests

Қириш. Ўзбекистон 2030-йилга бориб ялпи ички маҳсулот ҳажмини 2,1 баробар, аҳоли жон бошига 3 баравар ошириш, ўртача умр кўришни 78-80 ёшга етказиш, аҳолини уй-жой билан тўлиқ таъминлашга интилоқда. Бу Ўзбекистонни 2030-йилгача ижтимоийиқтисодий ривожлантириш концепцияси лойиҳасида назарда тутилган¹. Мазкур қарор лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, шунингдек, Президент Администрацияси топшириқларига мувофиқ Иқтисодиёт ва саноат вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган. Концепцияда белгиланган мақсадларга эришиш учун ўрта муддатли (2022-2026-йиллар) ва узоқ муддатли (2027-2030-йиллар) даврларга мўлжалланган "Йўл хариталари" ишлаб чиқилди. Қуйидаги устувор йўналишлар Концепция мақсадларига эришишнинг асосий омиллари сифатида қаралади:

1. Макроиқтисодий барқарорликни сақлаш;
2. Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнини тезлаштириш;
3. Фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш ва уларга хизмат кўрсатишни кучайтириш, демографик омил ўсишини самарали иқтисодий ўсишга айлантириш;
4. Кучли бозор иқтисодиётида

давлатнинг ролини ошириш;

5. Минтақавий омилдан унумли фойдаланиш;

6. Иқтисодий ўсиш ва таркибий ўзгаришларни таъминлаш мақсадида мақсадли инвестиция сиёсатини олиб бориш;

7. Атроф муҳитдан фойдаланиш самардорлигини ошириш.

Ўзбекистонда суғуртани ривожлантиришнинг мақсад ва вазифаларини ҳар бир устувор йўналишга боғлиқ ҳолда кўриб чиқиш босқичлари қамраб олади. Мамлакатда макроиқтисодий барқарорликни сақлаш масаласини ҳал этишда суғуртанинг асосий мақсади суғурта механизмларини қўллаш орқали иқтисодиётни модернизациялаш масалаларини ҳал этишда давлат ва бизнеснинг мулкий манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат. Бунда, айниқса, йирик корхоналар ва молия-саноат гуруҳлари учун ишончли маҳаллий ва хорижий қайта суғурталовчилардан суғурта қилиш учун қабул қилинган рискларни қайта суғурталаш билан классик суғурта механизмларидан фойдаланиш суғурта вазифалари ҳисобланади. Бунда мулкни, фуқаролик жавобгарлигини, инвестиция таваккалчилигини ихтиёрий суғурта қилиш шартномалари ва мажбурий суғурта шартномалари катта миқдорда суғурта суммалари ва шунга мос равишда суғурта мукофотлари билан тузилади. Чет эл иштирокидаги аксарият инвестиция лойиҳаларида суғурта ва қайта суғурталаш лойиҳани амалга оширишнинг мажбурий шартлари ҳисобланади. Материал ва метод. Рақобатбардош бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнини жадаллаштиришда суғуртанинг мақсади жисмоний ва юридик шахсларнинг таваккалчиликларини самарали

бошқариш йўли билан қулай иш шароитларини яратишдан иборат [1].

Шу билан бирга, суғуртанинг вазифалари андеррайтинг жараёнларини такомиллаштириш ва суғуртадан олдинги экспертиза сифатини оширишга эришилади [2]. Бу вазифалар, мулкый манфаатларни ҳимоя қилишнинг зарур даражасига қараб, классик суғурта доирасидагидек ҳал қилиниши мумкин [3]. Шундай қилиб, тижорат суғуртасининг миллий модели доирасида суғурта мукофотининг бир қисмини суғурта қилдирувчига келишилган даражадаги суғурта мукофотининг рентабелсизлиги (суғурталовчининг фойдасида суғурта қилдирувчи иштирокидаги суғурта) қайтариши билан амалга оширилади [4]. Хорижий қайта суғурталовчи компаниялар томонидан асосий шартлар ва суғурта тарифлари шаклланаётганлиги ҳамда суғурта тарифларини профессионал баҳолашга ихтисослашган малакали актуарийлар сонининг етарли эмаслиги шароитида суғурта тарифларининг актуар баҳоси аксарият ҳолларда чет эллик мутахассислар томонидан амалга оширилади ва уларнинг натижалари фақат суғурта шартлари ва тариф ставкалари бўйича тайёр таклиф шаклида тақдим этилади. Шу билан бирга, маҳаллий актуарийлар хорижий суғурта ва қайта суғурта компаниялари манфаатларини кўзлаб, тариф ставкаларини ҳисоблашда, асосан, жаҳон суғурта бозорининг бозор нуқтаи назаридан келиб чиқадилар ва тўпланган узоқ муддатли статистик маълумотларни, ишончлилик кўрсаткичларини, суғурта объекти тўғрисидаги маълумотлар ва бошқа техник кўрсаткичларни ҳисобга олмайдилар [5]. Қайта суғурта мукофотларининг республикадан ташқарига чиқиб кетишини камайтириш

учун миллий қайта суғурта маблағларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Молиявий саноат гуруҳларига кирмайдиган йирик ва ўрта корхоналар, хусусий ва кичик корхоналар, бюджет ташкилотлари каби юқорида кўрсатилган мақсадга эришиш учун суғуртанинг вазифалари суғурта мукофотининг бир қисмини суғурта қилдирувчига суғурта мукофотининг рентабелсизлигининг келишилган даражасида қайтарган ҳолда миллий суғурта моделидан фойдаланишдан иборат [6]. Шу билан бирга, мажбурий суғурта шартномалари, гаровга қўйилган мулкни суғурталаш шартномалари, юкларни суғурта қилиш шартномалари тузилади [7]. Суғурта механизмлари юқорида кўрсатилган ҳолларда турли фаолият турлари, кутилмаган табиат ҳодисалари, техноген авариялар, фалокатлар натижасида етказилган зарарнинг реал қопланишини таъминлаши, бунда давлат бюджетига юкни камайтириши керак [8]. Шунингдек, давлат суғуртасининг уч босқичли тизимининг жорий этилгани тадбиркорлар ва аҳолини суғурта соҳасига кенг жалб этиш, уларнинг суғурта маданиятини юксалтириш, жамиятда боқимандалик кайфиятини пасайтиришга хизмат қилади [9].

Ушбу тадқиқотда қўлланилган методология халқаро ва маҳаллий миллий суғурта моделини ўрганиш асносида суғурта бозори ҳолатини таҳлил қилиш, рискларини суғурталашда ва суғурта маҳсулотларини реализация қилишда суғурта моделларини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ қилишда, таҳлил, синтез, абстракт-мантикий ва танқидий фикрлаш, илимий опробация, умумлаштириш каби усуллардан фойдаланилди. Таҳлил ва натижалар.

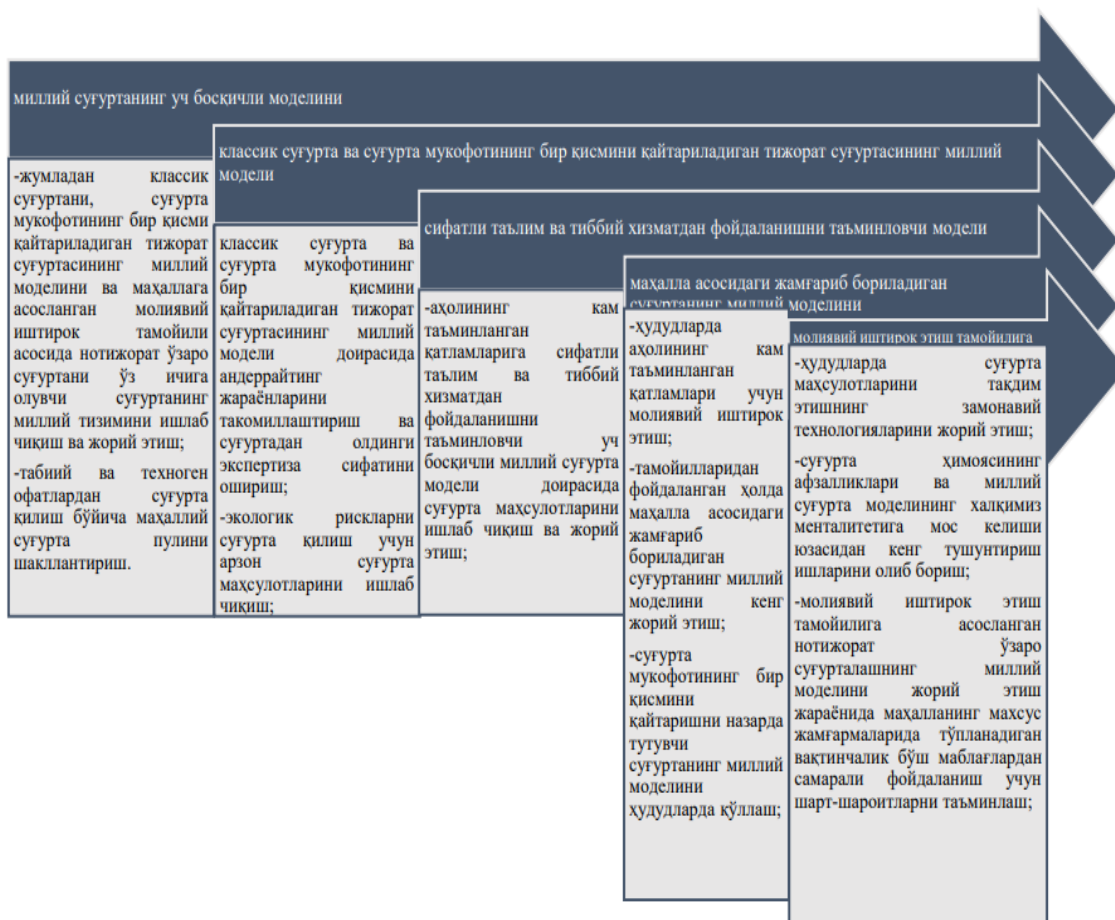
Амалга оширилган тадқиқотлар натижасида модернизация қилинаётган иқтисодиёт манфаатларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда суғуртани ривожлантиришнинг қуйидаги мақсадлари белгиланди: суғурта

механизмларидан фойдаланган ҳолда иқтисодиётни модернизация қилиш масалаларини ҳал этишда давлат, тадбиркорлик ва фуқароларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилиш орқали мамлакатда макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш; жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини самарали бошқариш ва қулай тадбиркорлик шароитларини яратиш орқали рақобатбардош бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнини жадаллаштириш;

суғурта фаолиятини, халқаро суғурта фаолияти назорати ташкилотлари стандартларига мувофиқ давлат томонидан тартибга солишни кучайтириш, суғурта фаолиятида ўз-ўзини тартибга солиш механизмларини ишлаб чиқиш, нодавлат нотижорат бирлашмалари ва профессионал иштирокчилар иттифоқларининг ролини кучайтириш;

суғурта механизмларини қўллаш орқали аҳолининг кенг қатламлари учун сифатли тиббий хизмат ва таълим олиш имкониятини таъминлаш натижасида жамиятдаги ижтимоий барқарорлик даражасини ошириш; миллий суғуртанинг

уч босқичли моделини жорий этиш орқали ҳудудлар аҳолиси, шунингдек, ҳудудларда жойлашган хусусий ва кичик бизнес субъектлари эгаларининг суғурта маданиятини ошириш орқали ҳудудий суғуртани ривожлантириш;

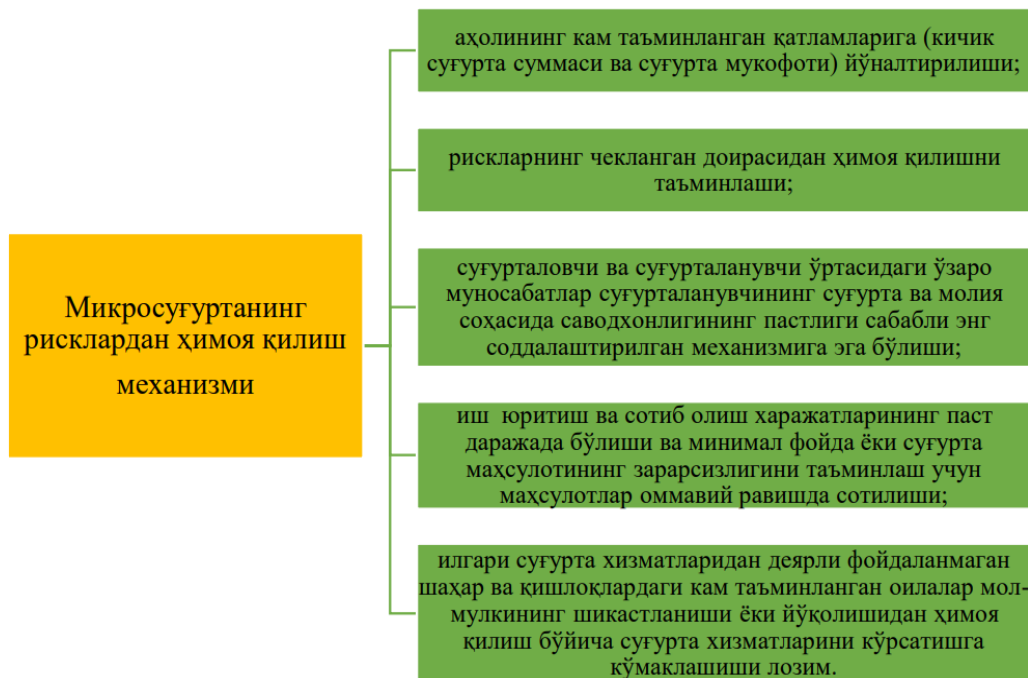
1-расм. Миллий суғуртанинг замонавий уч босқичли модели тавсифи¹

¹ Тадқиқотчи ишланмаси

Ўртача даромадли оилаларни мулкларини суғурталаш жараёнларига босқичма-босқич оммавий жалб этиш;

халқимиз менталитетига мос келадиган жамғариб бориладиган узоқ муддатли суғурта турларини ривожлантириш, шунингдек, махсус маҳалла жамғармаларида тўпланадиган вақтинчалик бўш маблағлардан молиявий иштирок тамойилига асосланган нотижорат ўзаро суғуртанинг миллий моделидан самарали фойдаланиш орқали узоқ муддатли пул маблағларидан фойдаланишни таъминлаш натижасида инвестиция салоҳиятини ошириш; жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини экологик рисклардан ҳамда табиий ва техноген офатлар хавфидан ҳимоя қилишни таъминлаш. Юқоридаги мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш керак (1- расм).

Мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш босқичи техноген, молиявий, сиёсий ва ижтимоий рисклар сони ва жиддийлигининг сезиларли даражада ошиши билан тавсифланади, бу эса кам таъминланган шахслар, хусусий ва кичик тадбиркорлик субъектлари бизнесга кириш босқичида, ўзларининг рискларни бошқариш имкониятини сезиларли даражада камайтиради, бу одатда маблағларнинг етишмаслиги билан тавсифланади. Хорижий амалиётда бу муаммони ҳал қилишда микросуғуртадан кенг фойдаланилади ва мамлакатимизда микросуғурта соҳасига тааллуқли бўлган фаолият бўйича маълум тажрибалар тўпланган. Микросуғуртанинг расмий таърифидан келиб чиқиб, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини турли рисклардан ҳимоя қилиш бўйича фаолиятни микросуғурта деб таснифлаш учун қуйидаги талабларга жавоб бериши лизим (2-расм).

2-расм. Жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини турли рисклардан ҳимоя қилиш бўйича микросуғурфаолиятита қўйиладиган талаблар²

² Тадқиқотчи ишланмаси

Жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини бошқариш тизимининг элементи сифатида суғуртани ривожлантиришнинг самарали стратегиясини шакллантириш, биринчи навбатда, тўлов қобилиятига эга бўлган талабнинг мавжудлиги билан белгиланади, бу эса, ўз навбатида, бутун мамлакат иқтисодиётининг макроиқтисодий ҳолати ва ривожланиш истиқболлари: саноат ва хизматлар соҳаси; бутун мамлакат молия тизими ва хусусан суғурта бозори, шунингдек, давлатнинг ижтимоий сиёсати билан боғлиқ. Таъкидлаш жоизки, таклиф этилаётган стратегия императив эмас, индикатив характерга эга бўлиб, таклиф этилаётган стратегиянинг умумий мақсади иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида Ўзбекистонда миллий суғурта моделини жорий этиш ва унинг асосида жисмоний ва юридик шахсларнинг суғурта хизматларига тўловга лаёқатли талабини ривожлантириш учун шарт-шароитларни шакллантириш орқали жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилишнинг суғурта механизмларини жадал ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратишдан иборат.

Мамлакатда суғуртани ривожлантиришнинг қуйидаги йўналишлари стратегиянинг асосий мақсадлари сифатида кўриб чиқилди: иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида жисмоний шахсларнинг турмуш даражаси ва сифатини ошириш учун суғурта механизмларидан фойдаланиш; юридик ва жисмоний шахсларнинг рискларини бошқаришнинг арзон суғурта механизмларини тақдим этиш орқали иқтисодиётни

ривожлантиришга кўмаклашиш; суғурта маданияти ва умуман суғуртани ривожлантириш учун шартшароитлар яратиш. Таклиф этилаётган стратегияни амалга ошириш қуйидаги тамойилларга асосланади: жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини бошқаришда суғурта механизмларидан фойдаланишда уларнинг манфаатлари устуворлиги; иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилишнинг суғурта механизмларини ривожлантириш учун чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; маҳаллий суғурта бозорини минтақавий ва жаҳон суғурта бозорларига интеграция қилинаётган ҳолда унинг стратегик манфаатларини ҳимоя қилиш; бозор иқтисодиёти шароитида жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини давлат, тадбиркорлар ва якуний бенефициарлар шериклиги ва биргаликдаги жавобгарлиги асосида бошқаришнинг суғурта механизмларини комплекс ривожлантириш; иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида жисмоний ва юридик шахсларнинг рискларини бошқаришнинг суғурта механизмларини ривожланишининг шаффофлиги ва прогнозлилигини таъминлаш.

Таклиф этилаётган стратегия доирасида миллий суғурта модели қуйидагиларни ўз ичига олади: тижорат суғуртасининг классик турлари ва ўзаро тижорат суғуртаси; тижорат суғуртасининг модернизация қилинган турлари (шу жумладан инклюзив суғурта, суғурталовчининг фойдасида иштирок этувчи суғурта); бир маҳаллада яшовчи фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмаси асосида молиявий

иштирок тамойилларидан
фойдаланган ҳолда ўзаро нотижорат
суғуртаси.

Таклиф этилаётган стратегияни амалга оширишнинг асосий воситалари куйидагилар бўлиши мумкин: қонунлар, қонуности ҳужжатлари, миллий суғурта моделини жорий этиш ва амалда қўллаш билан боғлиқ меъёрий-услугий ҳужжатлар, «Ўзаро суғурта тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси, бир маҳаллада яшовчи фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмаси асосида молиявий иштирок этиш тамойилларидан фойдаланган ҳолда нотижорат ўзаро суғурта фаолиятини ташкил этиш бўйича меъёрий-услугий ҳужжатлар;

бир маҳаллада истиқомат қилувчи фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмаси негизида молиявий иштирок этиш тамойилларидан фойдаланган ҳолда нотижорат ўзаро суғурта қилишни ташкил этишда юмшоқ ва билвосита тартибга солиш чораларини қўллаш; классик тижорат суғуртаси ва ўзаро суғуртанинг турлари бўйича назоратни кучайтириш ва назорат чораларини қўллаш суғурта бозорининг профессионал иштирокчиларининг ҳамда яқуний бенефициарларнинг қонунийлиги ва манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлайди; бир маҳаллада яшовчи фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмаси асосида молиявий иштирок этиш тамойилларидан фойдаланган ҳолда нотижорат ўзаро суғуртани ташкил этиш учун инфратузилмани яратиш ва ундан тенг фойдаланишни таъминлаш;

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта бозорини ривожлантириш агентлигининг ушбу стратегияни амалга оширишда суғурта фаолиятининг профессионал иштирокчилари ва яқуний фойда

олувчилар билан ахборот шаффофлигини ва ўзаро ҳамкорлигини таъминлашда ноаниқликни камайтиради ҳамда суғурта фаолиятининг профессионал иштирокчилари жисмоний ва юридик шахсларнинг хатти-ҳаракати ва фаолиятига таъсир қилади.

Хулоса. Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш жоизки, таклиф этилаётган стратегияни амалга ошириш воситаси сифатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Суғурта бозорини ривожлантириш агентлигининг ўрта муддатли ҳужжатлари ва йўл хариталари ҳамда иқтисодий модернизация қилиш шароитида жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоя қилишнинг суғурта механизмларини ривожлантиришга таъсир этувчи маҳаллий ҳокимиятлар томонидан қабул қилинган, амалга оширишда иштирок этувчилар ва бажариш муддатлари кўрсатилган аниқ чоратадбирлар режаларини ўз ичига олади.

Стратегиянинг маҳаллий суғурта бозорини ривожлантиришга таъсир этувчи бошқа ҳужжатларга мувофиқлигини таъминлаш, стратегиянинг амалга оширилишини баҳолаш, шунингдек, стратегияни янгилашга қаратилган таклифлар тайёрлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан стратегиянинг амал қилиш муддати давомида фаолият юритадиган идоралараро ишчи гуруҳини тузиш мақсадга мувофиқ. Ишчи гуруҳ аъзолари суғурта бозорини ривожлантиришдан манфаатдор Ўзбекистон Республикаси вазирликлари ва идоралари ҳамда Суғурта

бозорини ривожлантириш агентлиги вакиллари, шунингдек тадбиркорлик ва илмий жамоатчилик вакиллари билан иборат бўлиши мумкин. Ишчи гуруҳ ҳар уч йилда камида бир марта стратегияни янгилаш заруриятини таҳлил қилиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тегишли ҳисобот тақдим этиши зарур. Ушбу ҳисобот асосида стратегияга ўзгартириш киритиш тўғрисида қарор қабул қилиниши мумкин. Бундан ташқари, қонун ҳужжатларига, жумладан, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва қарорлари, Ҳукумат қарорлари, шунингдек, суғурта бозорини тартибга солувчи органнинг нормативҳуқуқий ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш

зарур. Бу жараён Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг назорати ва мувофиқлаштириши остида Молия вазирлиги, Марказий банк ва бошқа манфаатдор давлат тузилмалари билан биргаликдаги фаолияти натижасида муваффақиятли амалга оширилиши мумкин. Алоҳида таъкидлаш жоизки, стратегияни амалга ошириш миллий суғурта модели доирасида самарали фаолият юритадиган малакали мутахассисларнинг мавжудлигини тақозо этади. Бунинг учун суғурта соҳаси бўйича мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича суғурта ташкилотлариаро ўқув марказларини ташкил этиш зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Rusetskaya E. A. et al. Problems and main mechanisms for improving innovative management in insurance companies //The Challenge of Sustainability in Agricultural Systems: Volume
2. – Cham : Springer International Publishing, 2021. – С. 171-179. 2. Prosvetova A. A., Dozhdeva E. E. Insurance activities in the digital economy of Russia //Economic Systems in the New Era: Stable Systems in an Unstable World. – Springer International Publishing, 2021. – С. 736-741.
3. Pollner J. D. Catastrophe risk management: using alternative risk financing and insurance pooling mechanisms. – World Bank Publications, 2001. – Т. 2560.
4. Powell L. S., Sommer D. W., Eckles D. L. The role of internal capital markets in financial intermediaries: Evidence from insurer groups //Journal of Risk and Insurance. – 2008. – Т. 75. – №. 2. – С. 439-461.
5. Правикова А. А. Анализ основных проблем взаимодействия участников страхового дела по основным видам страхования //Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – Т. 8. – №. 1 (26). – С. 263-266.
6. Кладова А. А., Ермоленко М. О., Сироткин С. А. СТРАХОВОЙ РЫНОК В СТРУКТУРЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РФ. – 2019.
7. Кладова А. А., Ермоленко М. О., Сироткин С. А. СТРАХОВОЙ РЫНОК В СТРУКТУРЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РФ. – 2019.
8. Хамитов Э. М. Имитационные методы оценки и управления устойчивостью обществ взаимного страхования : дис. – диссертация... кандидата Экономических наук: 08.00. 13/Хамитов Эльдар Маратович, 2018.
9. Семенов И. М. Система социальной защиты населения: история становления, развития и изучения : дис. – 2019.